

maiyetinde bulunan bir edip veya şair tarafından bazan manzum olarak kaleme alınmıştır. Sefâretnâmelerin en meşhuru 1720 yılında Paris'e gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in *Fransa Sefâretnâme-si*'dir (haz. Beynun Akyavaş, Ankara 1993; bk. SEFÂRETNÂME).

BİBLİYOGRAFYA :

D. R. Howard, *Writers and Pilgrims: Medieval Pilgrimage Narratives and Their Posterity*, Berkeley 1980; Babinger (Üçok), tür.yer.; B. D. Metcalf, "The Pilgrimage Remembered: South Asian Accounts of the Hajj", *Muslim Travellers: Pilgrimage, Migration, and the Religious Imagination* (haz. D. F. Eickelman - J. Piscatori), Berkeley 1990, s. 85-107; Abdülkerim Abdulkadiroğlu, *Kültürümüzden Esintiler*, Ankara 1997, s. 200-227; Zeki Arıkan, "Avrupa'da Türk İmgesi", *Osmanlı*, Ankara 1999, IX, 81-93; Menderes Coşkun, *Manzum ve Mensur Hac Seyahatnâmeleri ve Nâbi'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*, Ankara 2002; a.mlf., "Seyahatname ve Sefaretnameler", *Türk Edebiyatı Tarihi* (ed. Talât Sait Halman v.dğr.), Ankara 2006, II, 327-344; Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ve'r-rahhâletü'l-müslimün*, Cidde, ts. (Dârü'l-beyâni'l-Arabî); Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Murad'ın Bağdad Seferi Menzîlnâmesi (Bağdad Seferi Harp Jurnalı)", *TTK Belgeler*, II (1965), s. 1-36; *Tdl.* (Gezi özel sayısı), sy. 258 (1973); Orhan Şaik Gökyay, "Türkçede Gezi Kitapları", a.e., s. 457-467; Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud'un Yurt İçi Gezileri", *TTK Bildiriler*, XI (1994), IV, 1599-1605; Lokman Turan, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler", *EKEV Akademi Dergisi*, I/1 Ankara 1997, s. 253-259; Baki Asiltürk, "Türk Edebiyatında Gezi Kitapları Bibliyografyası", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 2, İstanbul 2000, s. 209-240; Muzaffer Çandır, "Türk Edebiyatında Hatıra Türü ve Samet Ağaoğlu'nun Hatıra Kitapları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, Konya 2001, s. 53-82; Erhan Afyoncu, "Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/2, İstanbul 2003, s. 101-172; Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", a.e., II/4 (2004), s. 163-211; Haluk Gökalp, "Bir Osmanlı Memurunun Hâl-i Pür-Melâli: Sergüzeşt-i İstoğçevi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XIII/1, Adana 2004, s. 151-166; Melike Sarıkaya, "Hüseyin Vassâf'ın Hicaz Hatırası veya Bir Asır Öncesinin Hicaz Günlüğü", *Keşkül*, sy. 10, İstanbul 2006, s. 62-66.

MENDERES COŞKUN

SEYAHATNÂME

(سياحتنامه)

Evliya Çelebi'nin
(ö. 1096/1685)

on ciltten oluşan büyük eseri.

Eserin asıl adı *Târîh-i Seyyâh Evliyâ Efendi*'dir. Eser, Evliya Çelebi'nin 1630'lu yıllarda İstanbul'dan başlayarak 1092'ye (1681) kadar Osmanlı Devleti topraklarında ve komşu ülkelerde yaptığı seyahatleri

anlatır. *Seyahatnâme*, Osmanlı dünyasının geniş bir coğrafya panoraması ile yerleşim yapısını tarihî perspektiften verir ve yazarın seyahatle geçen hayatını içerir. Evliya Çelebi eserini hayatının son yıllarını geçirdiği Mısır'da yazmış, eser 1742'de Mısır'dan İstanbul'a Hacı Beşir Ağa'ya gönderilmiş ve onun tarafından çoğalttırılmıştır. Seyahatnâmesini bir nevi hâtırat şeklinde düzenleyen Evliya Çelebi'nin kimliği hakkında kaynaklarda ve resmî kayıtlarda bilgi yoktur. Bununla birlikte kendi eserinde yer alan bilgiler dışında onun varlığının izlerini gösteren iki belge ile dört duvar yazısı tesbit edilmiştir. Avusturya arşivinde bulunan belgelerden biri, onun 1665'te Viyana'ya giden elçi Kara Mehmed Paşa'nın maiyetindeki Osmanlı heyetinde müezzinlik göreviyle yer aldığını gösterir. Diğeri ise çok yeni bulunmuş Yunanca bir belge olup seyahatçinin kolayca yolculuk edebilmesi için Türisinâ'da St. Catherine Kilisesi'nde verilen bir yol tezkeresidir. Duvar yazılarının biri Bulgaristan'da (Köstendil Camii, 1071/1661), ikisi Hersek'te (Foça Alaca Camii ve Atik Ali Paşa Camii, 1074/1663-64), bir diğeri Adana'dadır (1082/1671) (hayatı ve seyahatleri hakkında geniş bilgi için bk. *DİA*, XI, 529-532).

Seyahatnâme, müellifin birbirini izleyen seyahatlerine göre kronolojik sırayla düzenlenmiş ciltlerden oluşur. Ciltlere ayrılmakla birlikte bütünlük içinde bir yapı içerdiği dikkat çeker. I. cilt İstanbul, X. cilt Kahire olmak üzere iki cildi Osmanlı Devleti'nin iki büyük şehrine ayrılmıştır. Bunlardan birincisi yazarın doğduğu ve gençlik yıllarını geçirdiği yer, ikincisi yaşlılık döneminde yaşadığı şehirdir. Eserin bütününe çerçeve oluşturan bu iki ciltte her iki şehrin simetrik bir anlatımla ele alındığı ve cildin tamamını kapsayacak biçimde alt başlıklara ayrıldığı görülür. İstanbul'u izleyen ciltte Bursa ve Kahire'den önce Mekke'nin anlatılması ciltlerin genel düzeninin bütünlük oluşturan yapısını gösterir. Diğer ciltler ise coğrafya ağırlığına göre II. cilt Karadeniz, Gürcistan ve Doğu Anadolu; III. cilt Orta Anadolu, Suriye, Filistin, Balkanlar; IV. cilt Doğu ve Güneydoğu Anadolu, İran; V. cilt İran, Balkanlar ve Trakya; VI. cilt Sırbistan, Macaristan, Romanya; VII. cilt Almanya (Avusturya), Macaristan, Kırım, Dağistan, Kafkasya; VIII. cilt Kırım, Yunanistan ve Arnavutluk'la, IX. cilt ise hac yolculuğuyla ilgilidir. Evliya Çelebi Batı Avrupa yolculuğunu kurmaca yolculuk olarak anlatır. Birinci defa 1074'te (1663-64) Uyar'ın fethinden sonra köleleriyle birlikte yola çıkıp Amsterdam'a kadar gider, ancak

şehre giremeyip bir günlük yol mesafesinden döner (VI, vr. 125^b-126^a). İkinci olarak ise 1075'te (1664-65) Viyana'da bulunduğu sırada Alman kralından izin belgesi (papinta) aldığını ve Almanya, İsveç, Danimarka, Hollanda ve Fransa'ya gittiğini söyler (VII, vr. 73^{a-b}). VI ve VII. ciltlerde yer verdiği bu seyahatinin üç yıl sürdüğünü belirtir (VII, vr. 181^b). Fakat bir iki yerleşim yeri hakkında klişe bilgiler, halk ve kralları hakkında da genel bilgiler vererek çok kısa olarak anlattığı bu seyahatleri planlamakla birlikte gerçekleştirememiş olduğu anlaşılmaktadır. Kurgusu bakımından da eser benzeri şekilde bütünlüğünü korur. Müellifin seyyah ve anlatıcı sıfatıyla eserin odağında yer alması ciltler arasında doğal bir bağ oluşturur. Bunun yanı sıra olay zincirlerinin değişik ciltlerde birbirine bağlı şekilde sürmesi, yazarın verdiği bilgilere, başından geçen olaylara, gördüklerine önceliği ve sonraki ciltlerde göndermeler yapması eserin bütüncül bir yapı içinde yazıldığını gösterir.

Seyahatnâme, Osmanlı Devleti'nin âdetâ fizikî yapısının yazıya dökülmüş bir maketini ortaya koymak için kaleme alınmış bir eserdir. Bu sebeple seyyah yüzlerce şehir ve kasaba, binlerce köy gezmiştir. Türbe ziyaretleri de onun seyahat amaçlarından biridir. Anadolu'da ve Arap topraklarında pek çok türbe görmüş, eserinin sonunda anlamlı biçimde Mekke ziyaretine yer vermiştir. Gittiği şehirler anlatımının ana mekânlarıdır; bu şehirlere ulaşmak için geçtiği ya da yol üstünde konakladığı köy ve kasabalar ise ikinci derecede kalır. Her şehir ve yerleşim yeri Osmanlı yönetimindeki önemi ve o dönemdeki kapasitesi oranında yer alır. Bu bilgilere "evsaf" adı altında sistematik bir şema içinde yer verilir. Bu şema genellikle şehrin ya da yerleşim merkezinin idarî durumu ile başlar. Kalesi ve İslâm öncesi kısa tarihçesi, Osmanlılar tarafından alınışı, konumu ve genel görünümü, şehrin mahalleleri, adının kaynağı (genellikle halk etimolojisine dayalı olarak), önem sırasına göre camileri, mescidleri, çeşmeleri, medreseleri ve diğer eğitim kurumları, halkın eğitim düzeyi (âlimler, şairler, hekimler), hanları, tekeleri, mesireleri ve hamamları, çarşı pazar hayatı (bedesten, dükkânlar ve zanaat türleri), kahvehaneler ve sosyal yaşam, kadın ve erkek adları, giyim tarzları, yiyecek ve içecekler, halkın geçim kaynakları, üretim malları, iklimi ve türbeleri şeklinde bir sıra izler. Kale ile başlayıp türbeler ziyaretleriyle sona eren bu genel çizgide her şehrin kendine özgü özelliklerinin yer

aldığı başka bölümler bulunabildiği gibi bu sıralamada değişiklikler de olabilmektedir. Seyyah nüfus yanında kale, mahalle, bina gibi yapıların sayısal bilgilerine mutlaka yer vermeye çalışır. Genellikle kendi tesbiti olan, bazan da halktan edindiği bu tür bilgiler zaman zaman abartılı olmakla birlikte çok defa gerçek rakamlarla örtüşür. Özellikle adım ölçülerinde çoğunlukla tutarlıdır; o sırada tesbit edemediği rakamsal verileri sonradan doldurmak üzere boş bırakmıştır. Bu durum bazı yer ve kişi adları için de geçerlidir.

Evlîya Çelebi *Seyahatnâme*'de görüp yaşadıklarından ve işittiklerinden edindiği bilgilerin yanı sıra yazılı kaynakları da kullanmıştır. Ancak bunların adını kimi zaman vermemiş, hatta kaynaktaki cümleleri bazı kelimeleri değiştirerek kendi tesbitleri gibi aynen nakletmiştir. Kaynağın adını ise bazan kendi bilgisini doğrulamak, bazan da o kaynaktaki bilginin doğru olmadığını göstermek için zikretmiştir. Onun adını verdiği kaynakların başında "Yanvan Tarihi" gelir. Bu onun genelde İslâm öncesi ya da Yunan tarihi için verdiği bilgilerde kullandığı tarihtir. Eser, başlangıçtan 941-942 yılına kadar bir dünya tarihi olan *Testimonium Flavianum*'un çevirisi *Kitâbü'l-'Uvnân*'dır. Fakat bunu daha çok ad olarak kullanmıştır. Bundan başka Miğdisî'nin Ermeni tarihini, Erşek'in (Kardinal Verancsics) Macaristan tarihini (Macar bir esir tarafından ona aktarılmıştır), Ayanta'nın dünya tarihini, Makrîzî'nin Arap tarihini, Latin, Yunan, Sırp, Venedik vekâyi'nâmelerini kullandığını bildirir. *Lugat-i Şâhidî*, Ahmedî'nin *İskendernâme*'si, *Târîh-i Taberî*, Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâeddin'in *Fütüvvetnâme-i Kebîrî* ve *Tevârih-i Tuhfe* gibi eserlerin adını verir. Atâî'nin *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-şekâik*'i, Âlî Mustafa Efendi'nin *Künhü'l-ahbâr*'i, Avfî'nin *Cevâmiu'l-hikâyât*'i ile şair tezkireleri, Sâî Mustafa Çelebi'nin *Tezkiretü'l-bünyân*'ı da isimlerini vermemekle birlikte onun yararlandığı kaynaklar arasındadır. Bunların yanı sıra Neşrî, Peçevî, Solakzâde, Hoca Sâdeddin Efendi tarihlerini okuduğu anlaşılmaktadır. Şehir ve kasabaların yönetimle ilgili sayısal bilgilerinde saray kayıtları, kadı sicilleri, vakıf kayıtları gibi resmî kaynaklardan faydalandığını ileri sürer. Verdiği sayısal bilgilerde, Kanûnî Sultan Süleyman döneminin teşkilât ve timar yapısını anlatan Ayn Ali Efendi'nin *Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân* adlı risâlesine dayandığı tesbit edilmiştir. Çeşitli binaların üzerindeki kitâbeler de onun kay-

nakları arasındadır. Bundan başka dünya haritası Papamunta (*Mappa Mundi*) ve *Atlas Minor*'u kullandığını bildirmektedir. Adı verilmemiş olmakla birlikte *Seyahatnâme*, XVI. yüzyılda yazılan Âşık Mehmed b. Ömer'in *Menâzirü'l-avâlim*'i ile yer yer paralellikler içermektedir. Eserdeki bilgilerde mübalağa dışında yanlış aktarmalar ve çelişkiler sıkça görülür. Bazan da bilgilerin tekrar edildiği ya da karıştırıldığı dikkati çeker. Çelişkili bilgiler, eserin çok kapsamlı olması yanında muhtemelen bütünlüğü sağlamaya yönelik plana uygun biçimde yazma amacından da kaynaklanmaktadır.

Osmanlı şehir sistemini aksettiren eserde belirli bir şema dahilinde anlatılan şehirler coğrafi konum ve tarihçe; yapıların tarihçesi, mimari değeri ve önemi, halihazırdaki durumu; ahali (yaşama tarzı, karakteri ve eğitim düzeyi, dili, âdet ve görenekleri, giyimi, oyunları, sanatları); mesireler ve ziyaretgâhlar olarak gruplandırılacak bir çerçeve içinde ele alınmıştır. Ana hatlarıyla tarih, mekân ve halk olmak üzere üç katmandan oluşan şehir tasvirlerini yaptığı yolculuklar dolayısıyla anlatması esere *Seyahatnâme* adını verdiren temel yapıyı oluşturur. Bu da kitaba hem kaynaklara dayanan bilgiler içermesi hem de görgü tanığı olarak bilgiler katması açısından tarih, coğrafya, toplumsal hayat, ekonomik durum, halk bilimi için kaynak eser olma özelliğini kazandırır. *Seyahatnâme*'nin bu sistematik durumuyla iç içe olan ikinci bir yapı daha vardır. Bu da yazarın seyahatle geçen hayatıdır; yani eser hem bir seyahatnâmedir hem de yazarın otobiyografisidir. Müellif yolculukları sırasında yaşadığı tarihî olayları, başından geçen maceraları, her düzeyden tanıştığı insanları, onlarla konuşmalarını, gördükleri karşısındaki hayranlığını, takdirlerini, eleştirilerini, sevinçlerini, korku ve kaygılarını da yansıtır. Bu açıdan *Seyahatnâme*, Osmanlı Devleti'nin fizikî yapısı ile yazarının kişisel serüvenlerinin ve kurgulamalarının iç içe anlatıldığı, başka bir deyişle somut ilgi ile kurmaca anlatımın kesiştiği bir eserdir.

Evlîya Çelebi'nin "acâib ve garâib" hadiselere olan ilgisi *Seyahatnâme*'ye bir başka özellik daha katmıştır. Bunlar ya müellifin gördüğü binalara ilişkin olağan üstü özellikler, tılsımlardır ya vefî, evliya mucizeleridir yahut sihirbaz, hokkabaz gibi oyuncuların gösterileri ve doğa üstü olaylardır. Yerel kültürü yansıtan bu tür bilgilerin ulaşım ve iletişimin çok sınırlı kaldığı bir çağ-

da kendi çevresinin dışına çıkmış olan bir seyyahın kaleminden nakli son derece dikkat çekicidir; bu durum aynı zamanda yazarın görgü ve bilgisinin enginliğini, kültürel alt yapısının niteliğini de ortaya koyar. Bazan bu olağan üstülüklerin sırrını çözerken kendi akıllılığını ispat etmeyi, bazan doğruluğunu denetlemeyi, akılcı açıklamalar getirmeyi, bazan da şaşkınlığını göstermeyi amaçlar. Bu tutkusu onu, duyduğu bir hikâyeyi yahut tarihî bir olayı kendisi yaşamış veya gözlemlemiş gibi kurgulayarak anlatmaya kadar götürür.

Eserde müellifin gayri müslimlerin yaşayışına ve kültürüne duyduğu ilginin de pek çok örneği yer alır. Özellikle Balkanlar, Orta Avrupa ve Filistin'deki kiliseleri büyük bir merakla gezen Evliya Çelebi müslümanlarla hıristiyanları karşılaştırır. Onların binalarının bakımlı olması, buna karşılık müslümanların binalarının harap durumda bulunması onun en başta farkettiği bir husustur ve XIX. yüzyılın Batı hayranlığı içinde Batı'da "kâşâneler", Doğu'da "virâneler" gördüğünü söyleyen şairlerin söylemleriyle neredeyse özdeşleşir. Fakat Evliya Çelebi onlara nisbetle daha soğuk kanlı yaklaşım ortaya koyar. Her iki dünyayı karşılaştırarak yaptığı gözlem ve değerlendirmeler nisbeten erken bir tarihte Osmanlı dünyasında "öteki"ne bakışı yansıtır. Osmanlı'nın gururu olan özelliklerini ve eserlerini dile getirmiş, buna karşılık yönetimle ilgili eleştirilerini de yazmaktan çekinmemiştir.

Seyyahın verdiği, başka dil ve kültürlerle olan merakını yansıtan bilgiler eserin önemli özelliklerinden biri şeklinde öne çıkar. Bir İstanbullu olarak Anadolu ağızları ilgisini çekmiş, Batı Anadolu (Bolu, Gördes) ve Doğu Anadolu (Diyarbakır, Bitlis ve Maraş) ağızlarından, hatta Azerbaycan lehçelerinden örnek kelimeler zikretmiştir. Kırım ve Dağistan'daki Çağatayca mezar kitâbelerini dahi aktarmıştır. Türkçe dışında yaklaşık otuz dilden (Abaza, Ubıkça, Gürcüce, Mingrelce, Arapça, Kürtçe, Rusça, Hırvatça, Rumence, İtalyanca, Macarca, Almanca, Yunanca, İbrânîce vb.) kelimeler, günlük dile ait kısa cümleleri, deyimler, sövgüler, şarkı ve dualardan parçalar yazmıştır. Ayrıca çeşitli azınlıkların Türkçe konuşmalarını kendilerine has telaffuzlarıyla kaydetmiştir. Telaffuz örnekleri arasında Osmanlı hizmetine girmiş kimi paşalar da bulunmaktadır. Bosnalı İsmâil Paşa ile Abaza Seydî Paşa arasında geçen konuşma gibi. Hatta sonradan ihtida ederek Osmanlı hizmetine girip vezirliğe kadar yükselen Kılıç Ali Paşa'nın döneminde yaşamadığı halde

onun bir konuşmasını bozuk Türkçe'yle aynen vermiştir.

Seyahatnâme sadece fizikî bilgiler, şehir anlatımları ve mahallî kültürlerin nakli değil aynı zamanda tarihî olayların yer alması bakımından ayrı bir önem kazanır. Seyyah katıldığı savaşları, karıştığı olayları döneminin kroniklerinde rastlanmayacak derecede ayrıntılı biçimde canlı üslûbuyla belirtmiştir. Bunlardan kendisinin de içinde bulunması sebebiyle anlatılanlar bir vekâyi'nâme tarzında değil bir müşahit sıfatıyla hâtırat şeklini almıştır. Kazanılan zaferler, kaybedilen savaşlar, onun kaleminde çarpıtmadan uzak bir sadelikte ve olayda yer alan bir kişinin heyecanıyla olumlu veya olumsuz bir seçme yapılmaksızın doğrudan nakledilmiştir. Seyyahın kendisiyle barışık iç dünyası olayların anlatımında açık biçimde görünmektedir.

Eser ayrıca XVII. yüzyıl Türk edebiyatında yalnız seyahatnâme türü olarak değil kendi çağına bir edebiyat eseri olarak da özgün bir yere sahiptir. Gerek yazım gerekse dil ve anlatım yönünden kendi döneminin kurallarını aşan özellikler içerir. Seyyah eserini kaleme alırken standart yazımın dışına çıkarak bazan Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsını değiştirmiş, onların Türkçe söyleyişteki şeklini esas almıştır. Türkçe kelimeleri de bazan kendi döneminin fonetiğine göre yazmıştır. Metin bu özelliğiyle Osmanlı Türkçesi'nin XVII. yüzyıldaki fonetiğinin saptanmasında ve dildeki tarihî değişimin izlenmesinde kaynak bir eser niteliği taşır. *Seyahatnâme* ayrıca çok zengin bir söz varlığına sahiptir. Bu özellik devlet adamları düzeyindeki söz varlığından halkın diline, yazılı dilden yerel ağızlara, azınlıkların diline, her türlü meslek ve yaşam alanına ilişkin kelimelere kadar çok geniş bir yelpazede kendini gösterir. Bunun yanı sıra Evliya Çelebi'nin Arapça, Farsça ve Türkçe bazı ekleri her üç dilin kelimeleri arasında ayırım yapmaksızın kullanarak yeni kelimeler türettiği, çoğul ve tamlama eklerini de aynı şekilde kullanıp yeni bir anlatım sunduğu dikkati çeker.

Çok çeşitli ve önemli bilgiler içeren *Seyahatnâme*'nin, bunları kendi sistemi içinde aktaran yönü yanında bilgilerin naklinde gözlem ve yaşananların betimlenip kurgulanmasında, değerlendirmelerin yansıtılmasında zengin anlatım unsurları içerdiği söylenebilir. Osmanlı yazılı ve sözlü kültürüne hâkim olan seyyah, eserini yazarken kendi döneminin yazı dili olan inşâ üslûbuyla konuşma dilinin anlatım şekillerini

ustaca birleştirmiştir. Şehir tasvirlerinde klişe tamlama ve ifadelerle bunların seçeneklerinden oluşan standart bir anlatım görülürse de bu klişe ifadeler zincirleme tamlamalarla, kafiyele ses ve söz tekrarlarıyla, iştikak, cinas, teşbih, îhâm gibi söz ve anlam sanatlarıyla zenginleştirilmiş secili cümlelerle genişletilir. Eş anlamlı, yakın anlamlı, karşıt anlamlı ya da tekil kelimenin çoğuluyla birlikte kullanılmasıyla oluşan ikilemeler; kumaş, eşya, meslek, bitki, hayvan vb. adlarıyla kurulan bağlaçlı sıralama cümleleri onun akıcı üslûbunun dikkat çeken özelliklerinden sadece birkaçıdır. Şehir tasvirlerinde inşâ üslûbu görülürken olayların betimlenip kurgulanmasında, karşılıklı konuşmalarda konuşma dilinin akıcılığı ve sadeliği dikkati çeker. XVII. yüzyılın konuşma dilini dışlayan, düşüncüyü ikinci plana atan inşâ üslûbu estetiğini kendine özgü yöntemlerle kırarak aşmış ve estetiği, anlatmak istediği amaç doğrultusunda kullanıp bilgi ve gözlemlerin canlı ve akıcı bir şekilde anlatılmasında işlevsel hale getirmiştir. Eserinin pek çok yerinde manzum parçalar (misra, beyit, kıta) kullanan yazar bazan bunların şairini belirtmiş, bazan bunları değiştirerek almış, bazan da kendisi söylemiştir. Musahiplik yeteneğinden gelen kurgulama gücünü de başarıyla kullanmış, duyduğu birçok hikâyeyi ustaca anlatmış, başından geçen olayları hikâye kurgusunda işlemiştir. Yer yer mizahleşen, ince bir gözlemlerle tezatları yakalayan, duygu ve düşüncelerini açıkça yansıtan, özgün betimlemelerle gerçekleri canlı, renkli ve sürükleyici bir anlatımla dile getiren bir eser ortaya koymuştur. Bütün bu özellikleriyle *Seyahatnâme* çağını aşan çok önemli bir klasik eser haline gelmiştir.

Seyahatnâme'nin yazma nüshaları değişik kütüphanelerde yer alır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde mevcut nüshalar (Bağdat Köşkü, nr. 304 [I-II. cilt, bu cildin faksimile neşri yapılmıştır; Şinasi Tekin – Gönül A. Tekin, *The Seyahatname of Evliya Çelebi, Book one, 1^a-106^a*, Cambridge 1989; *Book two, 106^a-217^b*, 1989]; nr. 305 [III-IV. cilt]; nr. 307 [V. cilt]; Revan Köşkü, nr. 1457 [VI. cilt]; Bağdat Köşkü, nr. 308 [VII-VIII. cilt]) sekiz ciltlik bir seri oluşturur. Bunlar eserin en eski nüshalarıdır. Bu seri Bağdat Köşkü (nr. 306 [IX. cilt]) ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüsha ile (TY, nr. 5973 [X. cilt]) tamamlanır. *Seyahatnâme*'nin son güvenilir metin neşri de bu yazmalara dayanır (İstanbul 1996-2007). Diğer bazı nüshalar Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Bağ-

dat Köşkü, nr. 300 [III-IV. cilt]; nr. 301 [V-VI. cilt]; nr. 302 [VII-VIII. cilt]; nr. 303 [IX-X. cilt]), Süleymaniye Kütüphanesi (Beşir Ağa, nr. 448-452 [I-X. cilt]; Pertev Paşa, nr. 458-462 [I-X. cilt]) ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (nr. 2371 [I, III-IV. ciltler]; nr. 5939 [I-II. cilt]; nr. 5973 [IX-X. cilt]) yer alır. Yurt dışındaki nüshalar Kiel (Universitätsbibliothek cod. MS ORO, nr. 386-387 [I-III. ciltler]), Londra (Royal Asiatic Society, MS, nr. 23 [I-IV. ciltler]), Manchester (John Rylands Library, nr. 142 [IV-V. cilt]) ve Viyana'da (Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Mixt, nr. 1382 [I. cilt]) bulunmaktadır. *Seyahatnâme*'yi Batı dünyasına ilk defa J. F. von Hammer-Purgstall tanıtmıştır ("Merkwürdiger Fund einer türkischen Reisebeschreibung", *Intelligenzblatt zur Wiener Allgemeinen Literaturzeitung*, nr. 2. 1814). Hammer, 1804 yılında İstanbul'da eserin I. cildini, bunu izleyen yıllarda II, III ve IV. ciltlerini ele geçirmiştir. 1814'te "bütün Doğu yazmaları arasında en ilginç olan ve en çok mutlu kılan buluş" niteliğiyle ilk defa tanıtımını yapmış, ayrıca I. cilt ile II. cildin bir kısmını İngilizce'ye çevirmiştir (*Narrative of Travels in Europa, Asia and Africa in the Seventeenth Century*, I-II, London 1834, 1846, 1850). *Seyahatnâme*'nin ilk basımları seçmelerden oluşur; bunlarda daha çok olağan üstü olayları anlatan kısımlar bir araya getirilmiştir (*Müntehabât-ı Evliya Çelebi*, I-IV, İstanbul 1259, 1262, 1279; Bulak 1264). Daha sonra başlayan neşir çalışmaları uzun bir sürece yayılmıştır (*Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, I-VI, nşr. Ahmed Cevdet, İstanbul 1314-1318; VII-VIII, nşr. Kilisli Rifat, İstanbul 1928; IX, İstanbul 1935; X, İstanbul 1938). Ancak bu neşriyat yazmalar iyi seçilmediği, pek çok hata ve atlama içerdiği için ilmi açıdan problemlidir. Eserin tamamının güvenilir metin neşri Yapı Kredi Yayınları'nca gerçekleştirilmiştir (I, haz. O. Şaik Gökyay, İstanbul 1996; I, düzeltilmiş 2. bs., haz. R. Dankoff – Y. Dağlı – S. A. Kahraman, İstanbul 2006; II, haz. Z. Kurşun – S. A. Kahraman – Y. Dağlı, İstanbul 1999, 2006; III, haz. S. A. Kahraman – Y. Dağlı, İstanbul 1999; IV, haz. Y. Dağlı – S. A. Kahraman – İ. Sezgin, İstanbul 2001; V, haz. Y. Dağlı – S. A. Kahraman – İ. Sezgin, İstanbul 2001; VI, haz. Y. Dağlı – S. A. Kahraman, İstanbul 2002; VII-X, haz. Y. Dağlı – S. A. Kahraman – R. Dankoff, İstanbul 2003, 2004, 2005, 2007).

Değişik dillere, ilgili ülkelere göre parçalar halinde birçok çevirisini yapılan *Seyahatnâme* ayrıca pek çok müstakil araştırmaya konu olmuştur. M. Eren kaynaklarını

tesbite çalışmış (*Evlîya Çelebi Seyahatnamesinin Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul 1960); *Seyahatnâme*'nin Anadolu'da yol haritası tesbit edilmiş (Jens Peter Laut, *Materialien zu Evliya Çelebi I. Erläuterungen und Indices zur Karte B IX 6 Kleinasien im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi*, Wiesbaden 1989); belli bölge ve şehirlere ait kısımların transkripsiyonlu metinleri, İngilizce ve Almanca çevirileriyle değerlendirilmesi yapılmış (Evlîya Çelebi, *Book of Travels. Land and People of the Ottoman Empire in the Seventeenth Century A Corpus of Partial Editions*, ed. K. Kreiser); eskicil, yöresel, yabancı kelimeler ve deyimler sözlüğü oluşturulmuş (Robert Dankoff, *An Evliya Çelebi Glossary. Unusual, Dialectal and Foreign Words in the Seyahat-name*, Harvard University, 1991; T. trc.: S. Tezcan, *Evlîya Çelebi Okuma Sözlüğü*, İstanbul 2004); on cildin içeriğinin indeksiyle eser üzerine yapılmış yayın ve yazıların değerlendirmeli bibliyografyası da gerçekleştirilmiştir (R. Dankoff – K. Kreiser, *Materialien zu Evliya Çelebi II. A Guide to the Seyahatname of Evliya Çelebi. Bibliographie raisonnée*, Wiesbaden 1992). Ayrıca Evliya Çelebi'nin dil özelliklerini konu alan iki çalışma daha mevcuttur (Musa Duman, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, İstanbul 1995; Hayati Develi, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, İstanbul 1995). *Seyahatnâme*'den birçok seçme metin sadeleştirilerek yayımlanmışsa da bunların ilmi bir değeri yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

H. Turková, *Die Reisen und Streifzüge Evliya Çelebis in Dalmatien und Bosnien in den Jahren 1659/61*, Prag 1965; V. Dimitriadis, *Central and Western Macedonia according to Evliya Çelebi*, Thessaloniki 1973; K. Kreiser, *Edirne im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi*, Freiburg 1975; Yüksel Yoldaş Demircanlı, *İstanbul Mimarisini Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul 1977; M. von Bruinessen – H. Boeschoten, *Evlîya Çelebi in Diyarbekir* (ed. K. Kreiser), Leiden 1988; a.e.: *Evlîya Çelebi Diyarbekir'de* (trc. Tansel Güney), İstanbul 2003; R. Dankoff, *Evlîya Çelebi in Bitlis*, Leiden 1990; a.m.f.. "Turkish Languages and Turkish Dialects according to Evliya Çelebi", *Altaica Osloensia: Proceedings from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference* (ed. B. Brendemoen), Oslo 1990, s. 89-102; a.m.f.. *The Intimate Life of an Ottoman Statesman: Melek Ahmed Pasha (1588-1662): As Portrayed in Evliya Çelebi's Book of Travels (Seyahatname)*, Albany 1991; a.m.f.. "Evlîya Çelebi ve Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı" (trc. Nasuh Usul), *Türkler* (nrş. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, X, 268-291; a.m.f.. *An Ottoman Men-*

talıty: The World of Evliya Çelebi, Leiden 2004; a.m.f.. "Bir Edebiyat Anıtı: Evliya Çelebi Seyahatnamesi", *Türk Edebiyatı Tarihi* (ed. Talât Sait Halman), Ankara 2006, II, 345-350; a.m.f.. "Miğdisi: An Armenian Source for the Seyahatname", *WZKM*, sy. 76 (1986), s. 73-79; a.m.f.. "The Languages of the World according to Evliya Çelebi", *JTS*, XIII (1989), s. 23-32; a.m.f.. "Establishing the Text of Evliya Çelebi's Seyahatname: A Critique of Recent Scholarship and Suggestions for the Future", *Ar.Ott.*, sy. 18 (2000), s. 139-144; a.m.f. – R. Elsie, *Evlîya Çelebi in Albania*, Leiden 2000; J. Gippert, "The Caucasian Language Material in Evliya Çelebi's 'Travel Book': A Revision", *Caucasian Perspectives* (ed. G. Hewitt), München 1992, s. 8-62; E. Prokosch, *Ins Land der Geheimnisvollen Func: Des Türkischen Weltbummlers Evliya Çelebi Reise durch Oberägypten und den Sudan nebst der Osmanischen Provinz Habes in den Jahren 1672/73*, Graz 1994; a.m.f.. *Kairo in der Zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts beschrieben von Evliya Çelebi*, İstanbul 2000; Korkut Buğday, *Evlîya Çelebis Anatolienreise*, Leiden 1996; Ch. Bulut, *Evlîya Çelebis Reise von Bitlis nach Van*, Wiesbaden 1997; Nurettin Gemici, *Evlîya Çelebi in Medina*, Marburg 1999; Nuran Tezcan, *Manisa Nach Evliya Çelebi*, Leiden 1999; a.m.f.. "Seyahatname'deki Aşk Öyküsü: Bir Kaya Sultan Vardı!", *Kebikeç*, sy. 21, Ankara 2006, s. 13-27; a.m.f.. "Evlîya Çelebi'nin Belgesel İz Olan Bir Papinta Kağız", *Toplumsal Tarih*, sy. 161, İstanbul 2007, s. 31-35; *Evlîya Çelebi ve Seyahatname* (ed. Nuran Tezcan – Kadir Atlansoy), Gazimağusa 2002; J. von Hammer, "Einbeitrag zur Kenntniss des Volkswissenschafts zu Diarbekir; aus dem IV'ten Bande der Reisebeschreibung Ewlia's", *Fundgrube des Orients*, IV, Wien 1814, s. 106-108; F. Taeschner, "Die Neue Stambuler Ausgabe von Evliya Tschelbis Reiseswerk", *Isl.*, XVIII (1929), s. 299-310; R. Bleichsteiner, "Die kaukasischen Sprachproben in Evliya Çelebi's Seyahatname", *Caucasica*, II (1934), s. 84-126; A. Bombaci, "Il viaggio in Abissinia di Evliya Çelebi (1673)", *Annali del R. Istituto orientale di Napoli*, nuova serie: II, Roma 1943, s. 259-275; R. F. Kreutel, "Evlîya Çelebis Bericht über die türkische Grossbotschaft des Jahres 1665 in Wien", *WZKM*, sy. 51 (1950), s. 188-242; a.m.f.. "Neues zur Evliya Çelebi Forschung", *Isl.*, XLVIII (1972), s. 269-279; M. Cavid Baysun, "Evlîya Çelebi'ye Dair Notlar", *TM*, sy. 12 (1955), s. 257-264; a.m.f.. "Evlîya Çelebi", *İA*, IV, 400-412; P. Wittek, "Eine weitere Inschrift des Evliya Çelebi", *TM*, sy. 14 (1965), s. 270-272; M. Guboglu, "Evlîya Çelebi: De la situation politique administrative, militaire, culturelle et artistique dans les pays roumains (1651-1666)", *SAO*, V-VI (1967), s. 3-48; T. Habraszewski, "Kanuri-Language and People-in the 'Travel-Book' (Siyahatname) of Evliya Çelebi", *Africana Bulletin*, sy. 6, Warszawa 1967, s. 59-66; a.m.f.. "Evlîya Çelebi on 'Alevistân: An Unidentified Region of the Sudan (1672)", *FO*, XXXVII (2001), s. 87-102; K. Teply, "Evlîya Çelebi in Wien", *Isl.*, LII (1975), s. 125-131; P. A. MacKay, "The Manuscripts of the Seyahatname of Evliya Çelebi. Part I: The Archetype", a.e., LII (1975), s. 278-298; U. Haarmann, "Evlîya Çelebis Bericht über die Altertümer von Gize", *Turcica*, VIII, Paris 1976, s. 157-230; G. Jarling, "Evlîya Çelebi ve Pire'deki Mermer Aslan" (trc. Mihin Lugal), *TTK Belleten*, XLII/168 (1978), s. 775-779; Fahir İz, "Evlîya Çelebi ve Seyahatnamesi", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, VII (1979),

s. 61-79; M. Köhbach, "Die Beschreibung der Kathedralen von Iași, Kaschau und Wien bei Evliya Çelebi, Klischee und Wirklichkeit", *SOF*, sy. 38 (1979), s. 213-222; Th. Kostaki, "Evlîya Çelebi in Peloponnese", *Peloponnesiaka*, sy. 14 (1980-81), s. 238-239; Hans-Jürgen Kornrumpf, "War Evliya in Bergama", *MT*, VII-VIII (1981-82), s. 259-262; M. M. Lazarescu-Zobian, "Evlîya Çelebi and the Language of the Rebellious Eflaks", *Ar.Ott.*, sy. 8 (1983), s. 308-330; G. Bayerle, "Hungarian History according to Evliya Çelebi", *JTS*, VIII (1984), s. 21-24; M. Dols – G. Leiser, "Evlîya Çelebi's Description of Medicine in Seventeenth-Century Egypt I-II", *Sudhoffs Archiv*, LXXI/2, Wiesbaden 1987, s. 197-216; LXXII/1 (1988), s. 49-68; *MÜTAD*, sy. 4 (1988), s. 184-308 (Evlîya Çelebi semineri bildirileri); P. Stathi, "A Greek Patriarchal Letter For Evliya Çelebi", *Ar.Ott.*, sy. 23 (2005-2006), s. 263-268; J. H. Mordtmann – [H. W. Duda], "Evlîya Çelebi", *EP* (İng.), II, 717-720; Mücteba İğürel, "Evlîya Çelebi", *DİA*, XI, 529-533.

NURAN TEZCAN

SEYBOLD, Christian Friedrich (1859-1921)

Alman şarkiyatçısı.

Stuttgart yakınlarındaki Waiblingen'de doğdu. Protestan din adamı yetiştiren orta öğretim kurumlarından sonra Tübingen Üniversitesi'nde ilâhiyat, şarkiyat, Sâmî dilleri ve Hindoloji okudu. Mezun olduğunda ilâhiyat ve şarkiyat ilimlerinin yanında Grekçe, Latince, Sanskritçe, İbrânicce, Ârâmicce, Kıptice, Arapça, Farsça, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca ve İngilizce öğrenmiş bulunuyordu. 1883'te yedinci sômestr öğrencisiyken çözdüğü, Felsefe Fakültesi'nin Kur'an'da yabancı kelimeler konusundaki ödüllü bir sorusuna verdiği cevabı genişleterek hazırladığı tezle doktor oldu. Ardından gerçekleştirdiği kısa süreli İspanya seyahati sırasında Escorial Library'deki bazı Arapça el yazmaları üzerinde çalıştı; sonra da Endülüs'e ve Tanca'ya gidecek İslâm medeniyeti eserlerini inceledi.

Christian
Friedrich
Seybold